

SPOLNA RAZLIKA/SPOLNA ENAKOPRAVNOST V JEZIKU/KULTURI

Paula ZUPANC

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, SI-6000 Koper, Titov trg 5
e-mail: paula.zupanc@siol.com

IZVLEČEK

Članek obravnava problematiko spola oziroma spolne razlike kot slovnične kategorije jezika/kulture, ki reprezentira ženske in moške kot spolne subjekte svojih lastnih govorov, vpetih poleg vsakdanjega izražanja tudi v najrazličnejše družbene diskurze. Spol oziroma spolna razlika je univerzalna kategorija tako v biološkem kot v jezikoslovno-filozofskem pojmovanju. Zaradi tega je njen pomen posebej poudarjen tudi v vseh sodobnih ustavodajnih listinah, ki zapovedujejo enakopravnost človekovih pravic. Vendar je slovenščina, kakor tudi ostali slovanski jeziki, pa tudi nekateri drugi, v neskladju s to univerzalno deklaracijo, ker se še vedno oklepa arbitrarne odločitve jezikoslovcev, da se zastavlja moški spol kot nezaznamovan (unmarked) v odnosu do ženskega spola, ki je zaznamovan (marked). Ohranja se odnos hierarhije, kjer moški slovnični spol prevzame vlogo univerzalne kategorije in predstavlja tudi ženski slovnični spol, ki postane neviden, neslišen brez lastne jezikovno-spolne reprezentacije. Posledice so vidne v neprisotnosti žensk v vseh oblikah javne udeležbe, predvsem v sferi političnega, kjer se oblikujejo in uprizarjajo silnice moči in upravljanja skupnih dobrin.

Ključne besede: spolna razlika, jezik/govor, spolna enakopravnost, spolna enakost, nevtralnost, spolna nesimetrija

DISPARITÀ SESSUALE/UGUAGLIANZA SESSUALE NELLA LINGUA/CULTURA

SINTESI

L'articolo affronta la problematica sessuale, ovvero la differenza sessuale quale categoria grammaticale della lingua/cultura che rappresenta le donne e gli uomini come soggetti sessuali dei loro stessi discorsi, fissati oltre che nell'espressione quotidiana anche in svariati linguaggi della società. Il genere, ovvero la differenza tra i sessi, è una categoria universale sia nel significato biologico che in quello linguistico-filosofico. Per questo motivo il suo significato è particolarmente marcato anche in tutte le moderne carte costituenti che impongono l'uguaglianza dei diritti umani. Tuttavia, la lingua slovena, come pure altre lingue slave, ma non solo queste, è in disaccordo con tale dichiarazione universale in quanto si aggrappa ancora alla decisione dei linguisti di porre il sesso maschile come non marcato (unmarked) in rapporto al sesso femminile, invece marcato. Viene conservato il rapporto gerarchico, dove il genere grammaticale maschile assume il ruolo di categoria universale in rappresentanza anche del genere grammaticale femminile, destinato quest'ultimo così ad essere invisibile, silenzioso privo di una propria rappresentazione linguistico-sessuale. Le conseguenze sono visibili nell'assenza delle donne da tutte le forme della partecipazione pubblica, soprattutto dalla sfera della politica dove prendono forma e sono rappresentati i flussi di potere e l'amministrazione dei beni collettivi.

Parole chiave: differenza tra i sessi, lingua/linguaggio, parità di diritti tra i sessi, parità tra i sessi, neutralità, asimmetria tra i sessi

ORIS PODROČJA

Vprašanja prepletenosti in soodvisnosti *spola* in *jezika* se zastavljajo v najširšem obsegu področij družboslovja, ki tudi zaradi takih vprašanj meddisciplinarno sodelujejo, ko se soočajo s skupnimi dilemami. Soodvisnost spolne razlike in jezika se izraža predvsem v filozofiji, jezikoslovju, pravu, pedagogiki, književnosti, medijih z vsemi svojimi pisnimi in vizualnimi besedili, kamor sodijo časopisi, revije, film, gledališče in televizija, kot tudi posredno v prirodoslovnih znanostih, gospodarstvu, politiki in še kje.

Tej ugotovitvi sledi predpostavka, da se fenomena spolne razlike in njenega izraza v jeziku v pomembni meri navezujeta tudi na področje zaposlovanja in delovanja v znanstvenoraziskovalnih in pedagoških okvirih, pa seveda tudi na vsa druga področja družbenega delovanja, od politike, medijev, prava, umetnosti in gospodarstva, da omenimo samo nekaj pomembnejših okoliščin, kjer sta jezik in učinkovita komunikacija osnovni za učinkovito (so)delovanje.

K problematiki spolne razlike v jeziku/govoru se tesno navezuje problematika odnosa do lastne (spolne) identitete in do spolne identitete *drugega/druge*, predvsem pa se nanjo navezuje tudi politično polje državljskih pravic in dolžnosti. Spol ali, bolje rečeno, spolna razlika je ena izmed osnovnih razlik, ki ne samo da poraja življenje, ampak opredeljuje in osmišlja družbeni red (sistem, ordre), kot ga poznamo. Brez spolne razlike ni življenja, predvsem ne na višji stopnji biološkega razvoja. S to ugotovitvijo se strinjajo brez dvoma vsi/vse, ki delujejo na področjih biologije, biokemije, medicine in fizike, ker so dokazi, ki jih te znanosti opredeljujejo, neizpodbitni.

Na področju družbenih ved, kjer je osnova za vsako razmišljanje jezik, s katerim oblikujemo ideologije in diskurze v različnih dejavnostih, je stanje dosti manj jasno. Zaradi dejstva obstoja razlike med moškim in ženskim spolom se ta *spola* nikakor ne moreta enačiti. Bilo bi torej pričakovati, da se spolna razlika odraža tudi v jeziku, torej v strukturi jezika kot sistema, in v vsebini, načinih in oblikah vsakdanjega govora in vseh diskurzov, ki izražajo bitnost in delovanje dvospolnih ljudi. Zaradi dejstva, da oba *spola* tvorita kategorijo človeka, živega bitja, ko imata le skupaj sposobnost nadaljevanja vrste, je pričakovati, da sta enakopravna nosilca izraza svojega lastnega *spola*.

Ti predpostavki – *različnost posameznega spola in njuna partikularna izraznost* v nasprotju s (pred)postavko o 'nevtalnosti' besed/ jezika/ govora, ki jo bom obravnavala posebej – sta vodilo in moja osnovna motivacija za pregled formalnih in pomenskih struktur jezika in preko njega kulture v tistih dimenzijah, ki upogajajo in so obenem upogojene od *spola*. Iz tega – in proti taki

predpostavki – pa izhajata tudi dve nasprotujoči si poziciji (tudi žensk samih kot tistih, ki v jeziku in govoru nimamo enakopravnega položaja), ki ju bom predstavila, kajti še vedno soobstojata v sodobnih kulturah in se medsebojno izključujeta: pozicija in projekt *enakosti* žensk in moških v odnosih do ustavnih in zakonodajnih pravic delovanja in sodelovanja ter pozicija in projekt *avtonomije in specifičnosti* žensk in moških v okvirih ustavnosti in zakonodaje. V navezavi na problematiko izraza in pomena moškega in ženskega subjekta v družbenem diskurzu (ki zavzema pomembno funkcijo tudi v okviru za-poslovanja), ki je zastavljen na politični osnovi človekovih pravic, bom v moji razpravi izpostavila tudi vprašanje ustavnih konsekvenc v udeleženstvu moških in ženskih (ustavnih?) subjektov kot državljanov in državljanek, delujočih v demokratičnem političnem okviru. Le-ta ne samo da zajema specifičnost prostora, ki mu daje institucionalni okvir in obliko, ampak izraža sočasno tudi nujo in možnost sodelovanja v času, ki ga zapolnjuje z energijo so-bivanja in kreativnega sodelovanja posameznic in posameznikov.

SPOL KOT JEZIKOVNA KATEGORIJA

Spol v jeziku deluje kot gramatični (slovnični) spol, ki ga posamezne kulture in jeziki izražajo (ali ne izražajo) na svojstven, kodificiran način. V slovenščini gramatični spol opredeljuje vsako posamezno enoto jezikovnega zaklada v vseh slovničnih kategorijah, razen v kategorijah predlogov, prislovov, veznikov, členkov in medmetov na različne načine. Označuje torej poleg predmetov in pojmov posameznega moškega in posamezno žensko ter množico žensk in moških in skozi razlike opredeljuje lastnosti, stanja in dejanja. Predstavlja/reprezentira posameznika in posameznico ter družbo v jeziku in v govoru. Zato obravnavamo problematiko gramatičnega/slovničnega *spola* v različnih teoretičnih okoljih: jezikoslovnem, sociolingvističnem, antropološkem, filozofskem, semiotičnem, pravnem in še kje. Vprašanja, ki jih zastavljam, zadevajo interdisciplinarnost, zato sem se jih lotila iz dveh teoretičnih izhodišč: sociolingvističnega in semiotičnega, ki se dopolnjujeta. Obedve dajeta možnosti izbiranja metodologij, ki omogočijo vpogled, analizo in interpretacijo oblik ter načinov izražanja in funkcioniranja obeh spolov tako na paradigmatični kot na sintagmatični ravni, kar je potrebno za ustvarjanje možnosti prehajanja in razumevanja različnih ravni pomenskosti.

Zaradi boljšega razumevanja kompleksnega ozadja, ki je skozi zgodovinski razvoj zahodno-evropskih kultur in jezikov, se pravi tudi slovenskega, opredelilo in vplivalo na današnje stanje v jeziku/kulturi sodobne slovenske družbe, bom v nadaljevanju podala kratek oris razmišljanj jezikoslovcev o kategoriji slovničnega *spola*. Trditev, ki se ponavlja že od Aristotela naprej, pravi, da

je spol¹ lingvistično nepomembna, "naključna" kategorija brez svojstvene funkcije in brez logične motivacije, je že večkrat naletela na nasprotovanja, ki jih bom predstavila v nadaljevanju.

Tradicionalna gramatika/slovnica izvira iz približno 5. stoletja pred našim štetjem in se je začela razvijati kot disciplina filozofije v helenistični Grčiji. Bila je torej del njihovih splošnih raziskav v 'naravo' sveta, ki jih je obdajal, in njihovih lastnih družbenih institucij. Grški filozofi so vodili debate glede tega, ali je jezik odsev 'narave' ali plod 'konvencije'. Ta opozicija 'narava' in 'konvencija' je bila vsakdanost grških filozofskih špekulacij. Trditev, da je partikularna institucija 'naravna', je nakazovalo, da ima svoje korenine v večnih in neizpremenljivih principih izven same sebe (in zato je bila nedotakljiva); trditev, da je 'konvencionalna', pa je impliciralo, da je bila le sad navad in tradicij (se pravi nekega neizrečenega dogovora, 'družbene pogodbe' med člani skupnosti – 'pogodbe', narejene s strani ljudi in prav tako ovržene).

V diskusiji, ki se je nanašala na jezik, se je razlikovanje med 'naravo' in 'konvencijo' predvsem dotikalo vprašanja, ali obstaja neka nujna povezava med pomenom besede in njeno obliko (formo). Ekstremni privrženci 'naturalistične' šole, med njimi Kratylus, o čigar dialogih je poročal Platon v svojih dialogih tega naslova, so trdili, da vse besede 'naravno' izhajajo iz bitij, predmetov in pojmov, ki jih označujejo (pomenijo). Menili so, da taka povezava ni bila vselej očitna vsakdanjemu človeku ne-filozofu, vendar pa jo je lahko predstavil filozof, ki je sposoben izluščiti 'realno', ki se nahaja za videzom stvari (bitij, fenomenov). Tako se je porodila tudi praksa zavedne in načrtne *etimologije* (beseda sama izhaja iz grškega korena *etymo*, ki pomeni 'resničen' ali 'realen' in nakazuje svoje filozofsko poreklo). Razkriti vir besede in s tem njen 'pravi, resnični' pomen pomeni razkriti eno izmed resnic 'narave'. Omenjali so raznolike poti, po katerih se oblika besede 'naravno' prilagaja svojemu pomenu. Med njimi je značilno oponašanje zvokov, onomatopoeia.

Glede spola je bilo kasneje, z Aristotelom, ugotovljeno, da gramatični/slovniki spol opravlja predvsem funkcijo klasifikacije pojmov in predmetov, ki jih jezik označuje. Njegov etimološki izvor (v grščini *γενος*, v latinščini *genus*) označuje koncept "vrste/classe" ali "tipa", torej prvenstveno generični koncept, ki se ne veže direktno na opozicijo moški/ženska.

Poleg te opozicije je pomembna tudi opozicija živo/neživo, človeško/nečloveško, ki je skupna večini jezikov, predvsem pa tudi indoevropski skupini. V večini jezikov se ti opoziciji prekrivata. Večina jezikov ima tudi kategorijo *neuter*, ki je svojstvena kategorija, ker

lahko poleg stvari označuje tudi živa bitja in pojave ter lahko obstaja poleg obeh primarnih spolov. Nekateri redkejši primeri, kot na primer danski jezik, so razvili še dodatne spolne kategorije, kot na primer *skupni spol* (Hjemslev, 1956). Jezik bantu iz afriške skupine jezikov je razvil zelo kompleksen sistem šestih spolov, medtem ko finski in madžarski jezik spolov ne označujeta neposredno. Nekateri jeziki, kot na primer angleščina, se razvijajo v smeri minimalizacije označevanja po spolu. V angleščini se razlikuje po spolu le tretja oseba ednine (he/she/it; him/her v spregatvi tretje osebe ednine s končnico -s), svojilni zaimki tretje osebe ednine (his, her, hers, its) ter nekateri samostalniki, ki označujejo spolno razliko med moškim in žensko, med živalima različnega spola, ali z nekaterimi stvarmi, ki so skozi rabo pridobile specifično spolno oznako.

Jezikoslovci, ki so se opredelili kot funkcionalisti, menijo, da na lingvistični ravni ne obstoja posebna potreba po spolu in da ta prav nasprotno povzroča za govorce dodatno breme skladnje med kategorijami. Francoski funkcionalist André Martinet je v svojem članku z naslovom *Ženski spol v indoevropsčini* izrazil mnenje, da je naloga funkcionalističnega pristopa k lingvistični analizi predvsem v tem, da določi, v kolikšni meri neko dejstvo jezika prispeva k medsebojnemu razumevanju. Jezik kot sredstvo komunikacije namreč po njegovem mnenju nima druge vrednosti kot tiste, ki omogoča sama kot taka označevanje razlike med izjavama, ki sta v nasprotnem primeru identični (Martinet, 1956).

V tako vrsto razmišljanja spada tudi njegovo mnenje, da osebni zaimki tretje osebe, ko razlika med ženskim in moškim spolom nima druge očitne komunikacijske funkcije mimo relacije "do učinkov derivacije", skozi katere se nanaša na "naravo" označevanih bitij ali stvari v obliki končnic, ki razlikujejo med moškim in ženskim. Končnice, ki označujejo ženski spol v pronominalni kategoriji, "v ničemer ne implicirajo spola, ampak podajajo možnost izbire v primeru potrebe po označevanju spolne razlike (v smislu naravnega spola, op. avt.) bitja, ki ga nameravamo re-prezentirati" (Martinet, 1956, 172).

Funkcionalisti, tako kot Martinet, zastopajo svoja stališča glede arbitrarnega označevanja spolnega s sklicevanjem kot zahtevo po jasnosti in enostavnosti sporazumevanja. S svojimi razmišljanji pa niso nikakor doprinesli k razumevanju, denimo, vzroka za razliko med uporabo moškega, ženskega ali srednjega spola za besede/znake/koncepte, kot so na primer "stol", "miza", "narava", "blisk", "sonce", "morje", "občestvo" itd. V primeru torej, ko se nahaja razdelitev samostalniških besed na moški, ženski in srednji spol v celem leksikonu, ostane funkcionalistična zahteva in razlaga brez haska,

1 V tej razpravi bom s tem imenom označevala spolno razliko v smislu 'contrary', kot jo je zastavil A. Greimas v svoji razpravi o pomenu, med moškim in ženskim ter srednjim spolom (Greimas, 1987).

ker ne more podati zadovoljive razlage fenomena spola v jeziku.

Ob vprašanju, ali je kategorija spola semantično motivirana skozi ekstralingvistično izkušnjo ali pa je le arbitrarno izbrana jezikovna oblika brez kakršnegakoli lastnega referenčnega pomena, je večina jezikoslovcev podobnega mnenja. Tako je tudi angleški jezikoslovec John Lyons izrazil mnenje glede spola kot jezikovne kategorije v svojih teoretičnih razpravah iz jezikoslovja, da je le-ta logično neodvisen od vsake posamezne semantične asociacije med spolom samostalnika in fizičnimi ali drugimi lastnostmi oseb ali predmetov, ki jih ta samostalnik označuje (Lyons, 1968). Takšno mnenje prevladuje tudi kljub razmišljanju nekaterih, med njimi tudi Sapirja, ki v svojih razpravah o slovničnih kategorijah razlaga obstoj spolov kot preživetje arhaičnih konceptov, ki kot taki ne živijo več v zavesti govorcev, ampak so se ohranili v strukturi jezika po neke vrste "inerciji" jezikovne oblike (Sapir, 1921).

Sapir ponovno in navkljub svojemu zgoraj omenjenemu uvidu ponovi Aristotelovo mnenje glede spolne razlike kot naključne in nepomembne glede na zasnovo baze jezikovne kategorizacije: "Nesmiselno je, da bi dva koncepta, ki sta tako popolnoma materialna in naključna s stališča filozofije, kot sta to moški in ženski spol, tvorila vez med določeno kvaliteto in osebo, med osebo in akcijo... Videti je, kot da je v nekem trenutku pradavne zgodovine človeška podzavest izvršila nek nujni inventar svojih izkušenj in ga v tej nuji tudi klasificirala in tako onemogočila dedičem popravke konceptov, ki jih bremenijo in v katere ne verjamejo več. Na ta način se je dogma, ki je bila neokretno postavljena v tradicijo, kristalizirala v svojem formalizmu. Jezikovne kategorije tvorijo sistem dogmatičnih 'épaves', ki so vse dogme podzavesti" (Sapir, 1921, 287).

Videti je, da se je večina jezikoslovcev² odločila za negacijo možnega svojstvenega pomena spolne razlike, ki se manifestira v jeziku. Slovnični spol, ki kot jezikovna kategorija beleži v notranjosti jezika to razliko, je tako zreduciran na arbitrarno, semantično nemotivirano obliko, ki generira pomen posredno, ki pa nima primarno nobene inherentne pomenske vrednosti.

Skozi stoletja pa so nekateri jezikoslovci razmišljali

in predstavljali slovnični spol tudi drugače. Najbolj zanimiva stališča je zastopal nemški filozof in jezikoslovec Johann Gottfried Herder, ki je v svojem znanem eseju *O izvoru jezika* (1772, 1966) razkril sledi slovničnega spola pri daljnih prednikih, ki so personificirali svet okoli sebe skozi besedne in pojmovne reprezentacije moškega in ženskega spola – rastline in živali, zemljo, skalovje, vodo in druge naravne in nadnaravne sile, da bi si tako ustvarili razumevanje bivanjskega okolja. Vse v univerzumu so antropomorfizirali, vsi samostalniki so pridobili spol, ženski ali moški, in svoje lastno božje-nadnaravno sestvo. Herder je trdil, "da so najstarejši govori predstavljali zvočen Panteon, kjer sta prisostvovala oba spola" (Herder, 1966, 133).

Danes imamo teoretično pozicijo, ki razlaga spol kot brezpogojno arbitraren, in teoretično pozicijo, ki pravi, da je spol motiviran. Prva meni, da so oblikovanje in razvoj te kategorije povzročili popolnoma notranji povi, kot na primer fonetične spremembe, vloga analogije, morfološke podobnosti itd. Seveda je tukaj potrebno razpoznati neko določeno simbolnost spolne razlike, ki pa se jemlje kot drugotnega pomena, v bistvu nepotrebna, ampak jo je zaenkrat še nemogoče odstraniti (kot se je to že delno zgodilo pri angleščini, ki jo jezikoslovec Otto Jespersen imenuje "moški jezik", v nasprotju z romanskimi jeziki, ki so po njegovem "ženski jezik" (Jespersen, 1972).

Nasprotujoča teoretična pozicija³ pa meni, da so bile jezikovne kategorije motivirane skozi investicijo pomena, ki se je nahajal izven jezika, ki pa je bil simboliziran v trenutku, ko se je izvršila nominalna razvrstitev po črti določenih kategorij. To ne pomeni, da gola materialnost razlike spolov strukturira jezikovne kategorije, ampak je to strukturacijo omogočil proces simbolizacije te razlike, ki se je predhodno izvršila in ki so jo različni jeziki reflektirali vsak na svoj način. Ta način razmišljanja, ki predpostavlja obstoj simboliziranega pomena pred nastankom jezikovne oblike, omogoča tudi razumevanje spolne razlike kot pomenske strukture same po sebi, predhodno simbolizirane in sposobne nositi in generirati lastni pomen. Tako je Jakobson v svojih raziskavah problemov prevajanja med različnimi semiotičnimi sistemi pokazal na notranjo semantično moč

2 Zvečine so bili do današnjih časov raziskovalci jezikoslovja moški, pa tudi v današnjem času je med njimi izredno malo žensk. Nobene pa ni, ki bi bila avtorica in nosilka slovnice, tako kot je primer tudi v Sloveniji, kjer slovnice celo imenujemo po avtorjih: Bohoričeva slovnica, Bajčeva slovnica, Toporišičeva slovnica (Toporišič, 1992). Toporišič zapiše v tem geslu, da je to "žargonsko poimenovanje slovenske slovnice". Zanimivo je dejstvo, da je prvi slovenski slovnicač Adam Bohorič (1584) obravnaval v svoji slovnici z imenom *Zimske urice proste/ Articae horulae succisivae* vse tri spole enakovredno v smislu, da jih je postavil v sintagmi navedbe v hierarhični vrstni red – moški, ženski, srednji, pri navajanju primerov pa ni dal ženskega in srednjega spola v oklepaj, tako kot je to predstavljeno v najnovejši Slovenski slovnici, ko je v izpeljavi primerov uporabljen le moški spol: vršilec, nosilec, tvorec, govorec, posameznik itd.

3 Zne zagovornice takšne pozicije so: francoska jezikoslovka in filozofinja Luce Irigaray, ki je razvila svojo misel o kompleksnosti vloge jezika pri izražanju subjektivnosti – moškega in ženske – v delu *Parler n'est jamais neutre* (1985), ameriška jezikoslovka in profesorica na univerzi v Berkeleyju Robin Tolmach Lakoff, ki je podala veliko zanimivih primerov o motiviranosti besed in njihovih izvorov v svojem znanem delu *Language and Woman's Place* (1975; 2004: prenovljena izdaja s predgovorom in komentarji), angleška filozofinja in jezikoslovka Dale Spender, med drugimi, z delom *Man Made Language* (1980).

posameznih slovnčnih kategorij, posebej še pri njihovi uporabi v metaforičnem in retoričnem okolju (Jakobson, 1956).

Moje mnenje se pridružuje mnenju tistih jezikoslovcev in jezikoslovcov, ki trdijo, da spol kot jezikovna kategorija odseva zunajjezikovno strukturo in tako dokazuje ne-nevtralnost jezikovnega sistema v odnosu do materialne podlage naših izkušenj. Tako beleži vsak jezik svojo specifično izkušnjo, kajti opozicija moški/ženska je nominalna in je relacijska, se pravi diferencno artikulirana med dvema izrazoma.

Po mnenju Luce Irigaray, francoske filozofinje, jezikoslovke in psihoanalitičarke, ta relacija, ki predstavlja spolno razliko, zahteva svoj izraz v govoru, ki ni nevtralen, ampak nosi znake svojega spola.

SPOLNA RAZLIKA IN SPOLNI SUBJEKTI

Kot je prikazal de Saussure v svoji predstavitvi in razdelitvi jezika na jezik kot sistem in strukturo, kjer vladajo pravila in kode in ki vsebuje vso semantično zakladnico kulture ter govor kot njegovo vsakokratno udejanjanje, gibanje in dinamika med obema potekata tudi v vsakodnevnih komunikacijah med govorcami in govorkami. V obeh, tako v jeziku v smislu sistema kulture kot v govoru kot njegovi realizaciji, pa se nenehoma pojavlja vprašanje in dilema *subjekta* kot nosilke ali nosilca govornega dejanja.⁴

Skozi vso zgodovino zahodne civilizacije, od grških in rimskih časov, pa skozi obdobje krščanstva, se je v filozofiji, ki je poleg teologije vodila javne diskurze, oblikoval in se predstavljal en sam, edinstven subjekt, ki je moškega spola. Predstavljen je bil kot filozof, kasneje Bog (v monoteizmu), posvetni vladar kot božji namestnik in njegova inačica, duhovnik. V slovnici⁵ je prav tako nastopal kot "nezaznamovani spol",⁶ ki reprezentira tudi *drugi spol* – ženski.

Moškemu je skozi stoletja pripadala vloga subjekta v govoru in diskurzih, vloga aktivnega in pomembnega člana *polis*a, ženski je bila dodeljena vloga ne-subjekta, vloga varuhinje doma in naraščaja, vloga molčeče. To ni

bila zgolj hierarhična razdelitev, saj ženski ni bilo dovoljeno delovati v dejavnostih, ki so bile družbeno vrednotene kot pomembne, ampak je bilo izločanje ženske s področja javnega prostora in političnega delovanja.

Z velikimi družbenimi spremembami, ki jih je prinesla družbena in politična revolucija v Franciji in po njej industrijska revolucija, predvsem pa z napredkom znanosti in tehnologij 19. stoletja, pa se je začela ponovno porajati nujna po možnosti obstoja *drugega*, drugačnega od imperialističnega kartezijskega *logosa*, kar je dobro označil Nietzsche: "Po Koperniku se je človek kotalil od centra proti X" (Bär, 1976, 372). Upoštevati so začeli empirične razlike, vendar so se te razlike še vedno uprizarjale hierarhično, skozi odnos do modela *enega*, ki je bil zgodovinsko moški, odrasel zahodnjak, razumen in kompetenten. Definicija tega *enega* ni prihajala iz moškega samega, torej iz njegove svojstvene subjektivnosti, ampak iz idealne subjektivnosti, ki jo je že pred stoletji ovekovečil Platon in njemu sledeči filozofi, teologi in jezikoslovci. *Drugi* so neposrečene inačice tega *enega*, *mnoštvo* je bilo vedno podrejeno v hierarhičnem odnosu.

Kljub tej dolgi in še vedno trajajoči nadvladi patriarhalnega simbolnega in dejanskega reda lahko zasledimo odpiranje duha mislecev v nujne generativne multipolarnosti že nazaj v antiki, predvsem pri Plotinu in Heraklitu. Ponovno pa se je porodilo v novem, modernem vzgonu s filozofi 19. stoletja, kot so Fichte, Schlegel, Schelling, Hegel, Marx, Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche in francosko literarno avantgardo moderne – Lautréamont, Mallarmé, Bataille, Artaud in brez dvoma tudi z Ircem Joycem, da ne omenjam likovnih umetnikov in glasbenikov, pravih revolucionarjev na širših področjih vizualnih in zvočnih reprezentacij pomenov. Zastavi se porajanje novega tipa subjekta, ki ga Julija Kristeva imenuje *suje*t *en procès*/ *subjekt v procesu*. Meni, da se po Freudovih spisih o spolnosti kot vozlišču med govorico in družbenim ponovno nakaže možnost osvobajanja subjekta iz tisočletnih okovov thetičnega, enostnega v soustvarjalca in proizvajalca (in upajmo

4 Benveniste: "Jezik poučuje definicijo človek... Prav v jeziku in z jezikom se človek konstituira kot *subjekt*, kajti prav jezik sam dejansko, v svoji realnosti, je realnost biti, je koncept tega, kar imenujemo "ego" (Benveniste, 1974, 259) [...]. Ne moremo mimo dejstva, da ta "subjektivnost", ki se predstavlja v psihologiji ali v fenomenologiji, po izbiri, ni drugega kot vzrok v biti te fundamentalne lastnosti jezika. Je "ego", ki izjavi "ego". V tem se nahaja osnova subjektivnosti, ki je determinirana z jezikovnim statusom osebe" (Benveniste, 1974, 260). "Govor je tako globoko zaznamovan z izrazom subjektivnost, da se vprašamo, ali bi lahko sploh funkcioniral in se imenoval govor, če bi bil drugače skonstruiran... Instalacija "subjektivnosti" v govoru ustvarja, v govoru samem *in izven njega prav tako* kategorijo 'osebe'" (Benveniste, 1974, 260).

5 SSKJ poda razlago za geslo *slovnica* kot "sistem jezikovnih sredstev in njihovih medsebojnih odnosov". V razlagi gesla *grammaire*, ki je francoska enačica slovnice, navaja Petit Robert, da izhaja iz latinske *grammatica* in grške *grammatike*, ki pomenita 'umetnost čitanja in pisanja'. Če pogledamo obe razlagi pomenov za pojem *slovnica*, vidimo, da se je izvršil prehod od osebne kreativnosti v odnosu do besede in jezika do bolj ali manj 'neosebno', 'objektivno' zastavljenega sistema, ki naj daje videz objektivnosti in neodvisnosti od posameznih uporabnikov tega sistema. Slovenist J. Toporišič navaja v Enciklopediji slovenskega jezika (1992, 288), da je *slovnica* "jezikovni priročnik z obvestili o oblikoslovnih in skladenskih zgradbi kakega jezika".

6 Slavist Rado Lenček, pokojni redni profesor na Columbia univerzi v New Yorku in član SAZU, predstavi razmišljanje o pojmu zaznamovanosti/nezaznamovanosti v članku z naslovom *O zaznamovanosti in nevtralizaciji slovnčne kategorije spola v slovenskem knjižnem jeziku* (Lenček, 1972).

tudi soustvarjalko in proizvajalko) besedil, ki izražajo globoke družbene spremembe, intimno povezane s preoblikovanjem nagonov (transformation pulsionnelle) in govornega izražanja (Kristeva, 1974, 13).

Za Nietzscheja je nuja generativne drugačnosti in multiperspektivizma nastopila skupaj s polisemično 'natura' znakov (*označevalcev* po de Saussuru) in s hipotezo 'subjekta kot mnogoternosti' (Nietzsche, 1968, 270).⁷ Tako razmišljanje se je utrjevalo skozi dela Marxa in skozi psihoanalitične in kulturološke uvide Freuda, Junga in njunih sodobnikov, med katerimi so bile tudi znane psihoanalitičarke kot Helen Deutsch, Maria Bonaparte, kasneje Melanie Klein in druge. Kot je že Nietzsche predvideval, da bo klasična grška dediščina v svoji apolonični ortodoksiji s formalnimi omejitvami in enoznačnostjo, ki je podala osnovo za dominantne ideološke sisteme in diskurze patriarhizma, popustila in bo, je zapisala tudi Kristeva, "izpustila dušo/*éclatée*" (Kristeva, 1974). Napočil je povratek Dioniza v družbi žensk, kot ga je opisal Euripides v *Baccae* (470 pred našo ero), z atonično glasbo, z vizijo mnogoternosti, z eratičnim in ekstatičnim plesom, z razkosanim telesom, z divjim poželenjem po življenju, z aforistično in večznačno govorico, s svojim žitjem na obrobju *polisa*. Družba revolucionarno mislečih, avantgardnih intelektualcev in intelektualk je v letih spolne revolucije (1964 in naprej) objavljala svoja novodobna, polisemna razmišljanja v krogu revije *Tel Quel* (Sollers, Kristeva, Houdebine in drugi) in sodelovala ter prepletala nova odkritja v semiotiki z odkritji v psihoanalizi (Lacan, Verdigrone, Guattari, Deleuze, Segre). Sočasno so razmišljali o polisemnem in heterogenem tudi mnogi filozofi in filozofinje, jezikoslovci in kulturologinje, ki se niso vključili v posebne skupine, ampak so posamezno predstavljali svoje prispevke k *revolucionarni družbeni akciji* (Sartre, de Beauvoir, Merleau-Ponty, Camus, Benveniste, Greimas, Barthes, Derrida, Habermas, Foucault, Irigaray, Lyotard in drugi/druge), ki se je oplajala z *radikalnim psihoanalitičnim vpogledom*. Rezultat teh kompleksnih razmislekov je prinesel monumentalno in radikalno zmes metasociologije in metapsihologije, eksosemiotike (študije semiotičnih sistemov zunaj telesa) in endosemiotike (študije semiotičnih sistemov v telesu). Semiotika služi kot epistemološki med-prostor za prepletanje političnozgodovinskih in literarnopsihoanalitičnih

zavračanj dotedanjih predpostavk in resnic (Mainberger, 1974, 445; Bär, 1976, 371).

To je bil odločilen premik v smeri semiotične pragmatike ali, kot bi rekli v Marxovi terminologiji, v smeri semiotične prakse/*praxis*, ki preiskuje bio-sociopolitične pogoje za produkcijo znakov in ki meri v znamenju ideološkega k splošni strategiji prevetritve ali "*disemiacije*" (Derrida, 1973) etabliranih hierarhij moči. Načela, ki vodijo semiotične prakse te vrste, se prvenstveno trudijo prevetriti vsakršne semiotične sisteme, ki uveljavljajo ekskluzivno premoč v danem kulturnem kontekstu. Tako je tudi Habermas, član Frankfurtske šole, predstavil kot svojo pomembno nalogo povezati Marxa in Freuda v njunem skupnem imenovalcu – jeziku.⁸

Jezik/govor in drugi semiotični sistemi, ki se nanj navezujejo (film, gledališče, ekonomija, pravo) so zastavljeni tako, da odgrinjajo ozadja in skrite globine svojih lastnih konstitucij. Ta semiotična arheologija, ki se je oblikovala po vzoru Nietzschejeve *genealogije* (Nietzsche, 1967[1887]), razkriva bazično in nepopustljivo distorzijo/neuravnovešenost med manifestno površinsko semiotično strukturo (na primer načini govorenja, pisanja, nasprotovanja/ konflikti, praznovanja, zaskrbljenosti, načrtovanja, graditev sistemov in meta-sistemov) in latentno semiotično infrastrukturo, ki za zgoraj naštetih avtorje in avtorice vsebuje predvsem psihične reprezentacije Freudovih impulzov in Marxove osnovne človekove potrebe. Smer takega razmišljanja se je naslanjala na Freudovo izjavo, ki pravi, da "ego ni gospodar v lastni hiši" (Freud, 1923). Ta premik psihične centra semiotičnih delovanj stran od Descartove avtonomije in '*logocentrizma*' (Derrida, 1967, prevod v angl. 1976) v skrito središče, ta odklon od Ega k Onemu/Id, od avtonomije k heteronomiji, od homogene semantične genealogije k heterogenemu procesu semiotične produkcije znakov je bil osrednji zagon, ki je popeljal razmišljanja, pisanja in delovanja v poststrukturalistično in postmoderno obdobje.

Vsa ta nova spoznanja in uvidi so pripomogli pri ustvarjanju širših družbenih sprememb na številnih področjih, predvsem v smeri liberalizacije odnosov med posamezniki in posameznicami in med kulturami, v gospodarstvu, znanosti, pravu, pa tudi v občutenju nuje po medkulturnem razumevanju in sodelovanju (Čebren, 2005, 96).⁹ Obstajajo pa področja družbenega delova-

7 "Inercija /*inertia* potrebuje enotnost (monizem); pluralnost interpretacij je znak moči.", Nietzsche, 1968, 270.

8 Popolnejša razlaga te naloge se nahaja v delu Laplanča in Pontalisa *Psychical representative*, 1973. Razlaga razprave o osnovnih človekovih potrebah, ki jih Marx imenuje 'človekove osnovne prvine', se nahaja v Marxovem *Private Property and Communication*, 1964 [1844].

9 Do podobnega zaključka je prišla tudi Neva Čebren v svoji raziskavi interkulturalnih razlik v izražanju elementov in konceptov, ki naj bi si bili podobni: "Lahko torej zaključimo, da je sporazumevanje preko mej materinskega jezika, odnosno izražanje v tujem jeziku vključeno v prepoznavanje razlik izraznih načinov, ki izhajajo iz teh različnih družbenih stvarnosti. Takšno kontrastno prehajanje okvirov jezikovne definiraniosti je nujno dvosmeren proces. Če se nam primarna podoba sveta in stvarnosti nezavedno začrta v pojme, jo najbrž lahko preidemo le, če jo osvestimo s samorefleksijo. Šele tedaj bomo prepoznali konceptualne in izražajne razlike v drugih kulturno-jezikovnih sistemih." (Čebren, 2005, 96).

nja, predvsem v obravnavanju in rabi jezika, ki še vedno zaostajajo za družbenimi konvencijami in mednarodnimi dogovori.

V sodobnosti so zahodne kulture razvile nove, naprednejše oblike državlanskega bivanja in sodelovanja, ki so predvsem zaživele po drugi svetovni vojni. Države zahodnega sveta so vključile v svoje ustavne listine mednarodno sprejeto doktrino človekovih pravic, kjer naj imajo državljani in državljanke enake pravice in dolžnosti v okvirih svojih skupnosti. V najnovjšem obdobju pa so se tem ustavnim dogovorom pridružile še mnoge novoustanovljene države v okviru širših povezovalnih skupnosti, kot je na primer Evropska skupnost. Zastavljena je splošna in osnovna pravica svobode govora, spola, etnične pripadnosti, vere. Ženska gibanja so izborila ženskam več pravic, predvsem do enakopravnosti z moškimi v izobraževanju in pri zaposlovanju.

V tem zadnjem obdobju, ki se je kmalu prevesilo v procese globalizacije in medkulturnega sodelovanja, se je zastavila tudi potreba po etičnem osmišljanju *spolne razlike*, predvsem s strani sodobnih mislecev ženskega in moškega spola (Braidotti, Cixous, Deleuze, Derrida, Gallop, Irigaray, Lyotard, Kristeva, Grosz in mnogi drugi/druge). Teoretske razprave, ki se še vedno vodijo, velikokrat posredno (Heidegger, 1969), se vrtijo okrog vprašanj glede binarnosti spolne (o)pozicije, kjer vztraja hierarhična primarnost in privilegiranost moškega nad ženskim, esencialnosti *versus* kulturni konstrukciji spolov (ki jo je načela že Simone de Beauvoir in jo nadaljuje vrsta feministk drugega vala kot tudi pobornic za pravice istospolno orientiranih žensk) in vprašanj ontologije spolne razlike. Derridajevo razmišljanje razlike se v pojmu *différance* navezuje na Saussurjevo 'čisto razliko' in zastavi koncept '*sledi/trace*', ki zajema pojem konstitutivne inskripcije: pred besedo in pred predmetom, pred razlikovanjem med prostorom in njegovimi "vsebinami", besedili in njihovimi "idejami", obstoja neka prvinska in nepojmljiva sled ali razlika, ki vedno okuži čistost posode/kontejnerja z nečistostjo njene vsebine, in obratno. Njegova obravnava Heideggerjevega odnosa do spolne razlike v spisu *Geschlecht. Spolna razlika, ontološka razlika* (1983) zastavi vprašanje: "Kako misliti s temi besedami [spolna razlika] ali skozi njih? Kako je mogoče ugotoviti (Heidegger govori zelo malo o spolni razliki, celo manj kot drugi moški filozofi!), kaj pomeni govoriti o spolni razliki, posebej še, če se spolna razlika ne more pomanjšati/reducirati na spolne identitete žensk in moških? Kaj je njen referent, če poizkušamo izoblikovati/predstaviti razliko, ne pa identitete? Kje je mesto spolne razlike glede na njegov (Heideggerjev) koncept *Dasein*, ki ga želi ohraniti 'neutrnega', čistega, nevezanega na komplikacije spolnega in antropološko specifičnega?" (Derrida, 1983, 65–83).

Luce Irigaray s svojo kritiko filozofskih, psihoanalitičnih, jezikoslovnih, pravnih, političnih in religioznih

diskurzov, ki izločajo žensko kot možnega subjekta teh diskurzov, meni, da so vprašanja, ki zadevajo spolno ovrednotenje izražanja moških in žensk, predvsem pa tudi ponovni pregled in ovrednotenje jezikovnega sistema skupaj z njegovim besednim zakladom, ki prenaša spolno in kulturno izkušnjo svojih govorcev in govork, vprašanja, ki so največjega pomena za našo dobo. Meni, da je spolna razlika in njena reprezentacija v jeziku in v kulturah eden izmed ključnih dejavnikov pri ohranjanju človeške rase, ne samo v smislu prokreacije, ampak predvsem tudi v smislu regeneracije življenja samega, ne samo v biološkem, ampak predvsem tudi v etičnem smislu.

Po njenem mnenju se oba spola regenerirata drug ob drugem mimo same prokreacije, mimo same nuje po genealoškem nadaljevanju, kar dokazujejo nekatere kulture, ki so znale ohraniti in ki nenehno gojijo kulturo spolne različnosti. Kajti nasprotna možnost, ki je izničenje spolne razlike zaradi težnje po nevtralizaciji razlike in 'enakosti' spolov v jeziku in v izrazih (ki zajemajo široka področja delovanja in bitja ljudi), vodi k nadvladi enega spola nad drugim s postavitvijo in uzakonjanjem svojih lastnih oblik in vzorcev. Taka nevtralizacija, ki se predstavlja kot 'univerzalna' lastnost enakosti, osiromaši prvenstveno spolnost, ki izgublja svojo regeneracijsko energijo z izgubo različnosti in ki vedno bolj dobiva pečat mehaničnosti, perverznosti, nemoči. Preko spolnosti, ki je globoko udeležena v vseh vsebinah in oblikah razmišljanja, se pravi jezika in govora (kot nakazuje tudi slovenska beseda *spol*), se ta nemoč prenaša tudi na kulturo samo, ki nenehno reproducira to zagato v najrazličnejših izrazih – politike, umetnosti, tehnike (Irigaray, 1984; 1985; 1989; 1990; 1992; 1994; 1997; 1999; 2000; 2004; 2008).

V teh razmišljanjih se ji pridružujejo mnoge mislice in misleci ter teoretičarke s področij jezikoslovja, psihoanalize, filozofije in aktivističnega feminizma. Med njimi je tudi Julija Kristeva, ki poudarja, da pozicija *enakosti moških in žensk* ni sposobna adekvatno teoretizirati spolno in reproduktivno različnost, kar sproža predvsem nezmožnost adekvatne teoretične osmišljenosti specifične pozicije žensk v družbenem in simboličnem redu. Kristeva vztraja na povezavi med delovanjem spolnega in simboličnega: "*Spolna razlika – ki je obenem biološka, fiziološka in se navezuje na reprodukcijo – je prevedena in prevaja razliko v odnosu subjektov do simbolnega kontrakta, ki je družbeni kontrakt: razlika je torej v odnosu do moči, jezika in pomenov. Najbolj učinkovita in najbolj subtilna točka sprememb pozicije žensk, ki jo bo prinesla nova generacija, se bo nahajala v polju neločljive povezave spolnega in simboličnega, katere naloga bo prvenstveno razkriti specifičnost ženske, nakar pa še specifičnost vsakega posameznika*" (Kristeva, 1981, 21).

V primeru pozicije različnosti, v nasprotju s patriarhalno pozicijo, ko le isto/identično zagotavlja enakost,

je razlika videna ne kot razlika *od* predvidene in predhodne norme, ampak kot *čista razlika*, razlika v sami sebi, kjer ni privilegirane norme (Derrida, 1973). Za ženske, ki zahtevajo opredelitev razlike med moškim in žensko, je torej pomembno kritično premisliti obstoječe definicije in kategorije in ponovno opredeliti svet in sebe v skladu s svojo lastno žensko perspektivo.

Pravica do *enakosti* pomeni imeti pravico biti enak/a moškemu. Zahteva po *avtonomnosti* pa vključuje pravice lastnega in svojstvenega sebstva, ki je žensko v sodelovanju enakopravnosti z moškim sebstvom in svojstvom. Po mnenju Elizabeth Grosz, avstralske kulturološke in feministične teoretikarke, profesorice ženskih in spolnih študij na univerzi Rutgers v ZDA (Grosz, 1995), se takšna drža odraža v sledečem:

- vzpostavitev *razlike* opozori na nujo bistvenih sprememb v družbenem in simbolnem redu, ki je patriarhalno zastavljen na univerzalizaciji partikularne identitete (belega, heteroseksualnega moškega). Razlika se le stežka vzpostavi v sistemu, ki reducira vsako razliko na razlikovanje in vsako identiteto na en(ak)ost, istovetnost (istost<isti);

- prizadevanja žensk za opredelitev svoje lastne različnosti ne izključujejo prizadevanj moških po avtonomni samoopredelitvi v odnosu do patriarhalnega reda, niti prizadevanja marginaliziranih skupin in posameznikov ter posameznic v boju proti rasističnim prevladam;

- zastavitev možnosti lastnega in specifičnega odnosa ženske do božjega, do transcendentnega, ki ni omejeno le na transcendentalno v imenu Enega, moškega, na simbolno navezavo očeta in sina skozi mediacijo Matere Božje, ampak zajame tudi deklet, žensko v simbolnem odnosu do matere in do Druge, ki je ženska (Kristeva, 1983; Irigaray, 1987).

Luce Irigaray nenehno poudarja nujo predstavitve simbolne povezave matere/hčerke ter reprezentacij le-te skozi pisne in vizualne medije, namesto njenega izločanja in nadomestitve s predstavitvijo deklet in žensk kot predmetov (potrošniškega) poželenja, ki naj bi zapolnjeval osnovni *manko*, izhajajoč iz nesimetričnosti v odnosu obeh spolov do simbolnega, falusnega vladajočega reda. Tako kot Cixous (1980), Le Doeuff (1989), Agacinski (2001) in še prenekateri/re drugi/e je predstavila podobne zahteve tudi Julija Kristeva. V zanimivi obravnavi zgodovinskega prikaza razvoja ideala krščanstva – od Matere Device do Matere Kraljice – v paraleli z lastno izpovedjo sebe kot ženske, ki poraja, z naslovom *Stabat mater*, je opisala ta razkol med simbolnim in semiotičnim, kjer se je v dogmatsko-ideološkem diskurzu krščanstva ustoličila povezava Očeta-Sina-Svetega Duha (Device) in kjer je izpadla možnost simbolne

povezave očeta-hčere, matere-hčere, ki le ponazarja in nenehoma poustvarja osnovno simbolno zgradbo patriarhičnega reda, kjer je ženska, tista iz mesa in krvi, zgolj mater/materija in se nikakor ne more približati idealu ženske/matere (Kristeva, 1983).

SPOLNI SUBJEKT IN NJEGOVA/NJENA POZICIJA

Ko govorimo/izjavljamo/komuniciramo kot odrasle osebe v sodobnem obdobju našega bitja, verjamemo in želimo, da sporočamo tisto, kar je naša namera/intencija, čeprav je sodobna vednost o reprezentacijah in razumevanju pomenov vsega, kar kultura obsega, že presešla to 'romantično' naravnost govorca/ke kot avtorja/ice svojih izjav: poučeni smo z različnimi novimi tehnikami/*techné* konstrukcij vednosti, moči in 'realnosti', kjer se kot posamezniki in posameznice nahajamo predvsem kot trenutna stičišča *diskurzivnih enot*, ki venomer znova odgovarjajo na konkretne ali abstraktne potrebe sodobnih diskurzov. Foucault imenuje v svoji materialistični analizi pozicijo avtorja (izjave) "avtorska funkcija" (Foucault, 1977; Grosz, 1995, 12). Prav zaradi te postmoderne naravnosti '*diskurzivnega subjekta*' vprašanja govora (*le langage*, drugi pol strukture, ki jo je zastavil de Saussure v svoji razmejivni jezik-govor in ki jo ni nikoli utemeljeno raziskal) še vedno razburja jezikoslovne, filozofske, psihoanalitične in še kakšne duhove zaradi svoje paradoksnosti bipolarnosti polj subjektivnega in objektivnega/nevtralnega. V znanosti je razširjeno mnenje, da je objekt kot gramatična, psihološka/psihoanalitična ali materialna entiteta relativno lahko dosegljiv znanstveni obravnavi in opredelitvi. Kljub temu pa še vedno ne moremo zlahka sklepati, da obstoja premočrten odnos med objektom in objektivnostjo, se pravi stanjem, ki vzpostavlja predpostavke in 'resnice' take, kot so, neomadeževane s priokusi subjektivnih spoznanj ali ideologij.

Kljub dolgim in kompleksnim razpravam, ki so se po Saussuru razvile najprej v fenomenološkem in eksistencialnem okolju in se nadaljevale skozi strukturalizem, psihoanalizo, dekonstruktivizem in tudi v jezikoslovju samem (sodelovali/le so vsi/vse najbistrejši/e misleci¹⁰ dvajsetega stoletja), se še vedno zastavlja vprašanja subjekta in njegove/njene umestitve v okolju družbenega. K (pred)postavki, da je posameznikov govor možno nadzorovati skozi pravila, ki so zastavljena v jeziku kot kode, se je potrebno vprašati, kje se torej v tem sklopu subjektivnega-družbenega nahaja svojstvo *nevtralnega*, ki naj bi zastopalo polje objektivnosti, predpostavke znanosti in prava. Pojem *neuter* ali *nevtralnosti* se je šele z razvijanjem moderne znanosti začelo enačiti s pojmom *objektivnosti*, predvsem v javnem govoru in v zna-

10 Za pojem *mislec* v slovenščini ne obstoja adekvaten izraz za ženski spol.

nosti (nasprotje tega je pesniški jezik, *poesis*).¹¹ Izhaja iz predpostavke, da se *negira enega in drugega*. Taka negacija pod načelom *enakosti* pelje v polje zakrite dominacije *moškega neutra*, kar izkusimo v vsakdanjem izrekanju v obliki *mi*, ki naj predstavlja oba spola. Ta *enakost* je zaradi arbitrarnega slovničnega pravila o nemarkiranosti moškega spola pripeljala do izginotja ženskega spola, iz slovnice/gramatike kot ustavnega akta izbranega jezika, v našem primeru slovenščine, in iz govora kot tistega sredstva komunikacije, ki ta pravila udejanja.

V Sloveniji, kot v drugih zahodnih družbah in kulturah, je vprašanje izražanja ženskega subjekta še vedno problematično. Slovenska ustava kot slovenska slovnica še vedno predstavlja oba slovnična spola, ženskega in moškega, z enim samim – moškim spolom. Kljub deklaraciji te Ustave, ki v svojem 3. členu pravi: "*Slovenija je država vseh svojih državljanov in državljanov...*", pa v nadaljevanju naslavlja in poimenuje zgolj v moškem spolu. V 104. členu se ponovi naslavljanje na oba spola, ko se izrazi zaprisega novoizvoljenega predsednika republike (m. sp.): "*Prisegam, da bom spoštoval(a) ustavni red, da bom ravnal(a) po svoji vesti in z vsemi svojimi močmi deloval(a) za blaginjo Slovenije.*"

Ponovi se način obravnavanja slovničnih spolov v najnovejši Slovenski slovnici, ko moški spol v svojstvu in vlogi nezaznamovanega spola (unmarked gender) reprezentira ženski in srednji spol, ki sta postavljena v oklepaj. Vemo sicer, da mnogo samostalnikov reprezentira živa spolna bitja, kot na primer samostalniki, ki označujejo specifična spola – ženska, moški, deček, deklica, pes, psica, itd., in da imamo v slovenskem jeziku morfološki sistem končnic, ki opredeljujejo vse tri spole posebej in specifično. Vendar ta isti slovnični sistem, po de Saussurju je to jezik kot zakladnica in skupek kod in pravil o funkcioniranju jezika, arbitrarno odloči primat enega spola nad drugim in določi, arbitrarno, da moški spol reprezentira ženskega.

Tako imamo zapoved, da se v dvojicah in skupinah, kjer se nahaja en sam moški in ena sama ženska ali

množica žensk, uporabi moški spol: "Ana in Marko sta šla na koncert", "Študentje so se zbrali pred zgradbo Univerze" (večino "študentov" sestavljajo dekleta?!).

Zastavlja se vprašanje izraza spolnega subjekta. Ali se res ženska, dekle, prepoznata, občutita, oblikujeta svoje *sebstvo*, svojo *identiteto* ženske, ki je specifična, različna od moške identitete, skozi besede, ki označujejo moškega?¹² Ali je nenehna odsotnost svojstveno ženskega v govoru vzrok molku in odsotnosti ženske v javnem življenju in politiki, kjer se lahko in mora izražati le v moškem jeziku?

S tem vprašanjem se ukvarjam v jezikoslovno-sociološki raziskavi in anketi, ki jo je zasnovala Luce Irigaray, kjer se zastavi vprašanje pozicije ženskega in moškega subjekta v govoru ter razumevanje njihovih pomenov. V sodelovanju z Luce Irigaray in znanstvenicami ter znanstveniki s področij jezikoslovja, filozofije in sociologije smo anketo priredili in predstavile v več različnih evropskih jezikih – poleg francoščine še v angleščini, italijanščini, nemščini, sama pa sem jo priredila za slovenski jezik in kulturo. V mednarodnem raziskovalnem in primerjalnem sodelovanju smo izsledke predstavile s publikacijami in na mednarodnih kolokvijih. Izpostavilo se je predvsem vprašanje, kako se zastavljata moški in ženska kot subjekta govora v sporazumevalnih možnostih, ki nam jih nudita zakladnica jezika (v našem primeru slovenskega jezika) in pravila slovnice. Z analizo tvorjenih stavkov se je izkazalo, da se moški spol, tako v naštetih tujih govornih skupinah kot pri nas, zastavlja dosti bolj pogosto v vlogo subjekta in nosilca akcije, skozi katero zastavi žensko ali predmet v vlogo objekta, ki je ženski spol. Ženske se redkeje zastavljamo v vlogo subjekta, preferenčno pozicijo prepuščamo moškemu ali družbi ("mi" v moški množini), uveljavljajo pa pogosto odnos z drugo/drugim/drugimi.¹³

Dejstvo je, da je pozicija subjekta govora in diskurza tista silnica, ki se navezuje na akcijo, tudi/predvsem politično, prav tako pa vpliva tudi na medsebojne odnose in posledično na medkulturne odnose.

11 V slovenskem jeziku obstojata dva samostalnika moškega spola – *nevtralec* in *neutrist*, ki sta izpeljana iz tega latinskega pojma, ki ga stara grščina ni poznala kot takega – *neutrum* (m., mn. *neutra*, *neutri*), *srednji spol* : postaviti pridevnik v *neutrum*, maskulinizacija *neuter* (maskulinizacija besed ali oblik srednjega spola). Kot glagolsko dejanje je *neutrizirati* pridobil različne pomena v politiki, sodstvu, vendar izhaja iz osnovnega pomena – napraviti neškodljivo; obvladati; narediti, da kaj s svojim videzom, značilnostmi ne izstopa; kemično – napraviti, da kaj ni bazično niti kislo. V angleškem jeziku je po razlagi Oxford Standard Dictionary *neuter* pridevnik in samostalnik s pomenom : nobeden (od dveh, iz *ne* (not) + *uter*), prvenstveno ne moški ne ženska, kar se kasneje prenese tudi na dele govora, predvsem skozi glagolsko rabo pasivnega načina intransitivnosti; ne zavzeti ne eno ne drugo stran, mnenje; o posameznikih v razmerju do kateregakoli mnenja ali stvari, kjer obstoja različnost mnenja ali dejanja, ali pa obstoja možnost le-tega.

12 Po mnenju priznane ameriške jezikoslovke Robin Tolmach Lakoff, ki ga je predstavila v svoji odmevni knjigi *The Language War*: "Jezik ni "samo besede". Jezik nam omogoči, da vzpostavimo naše sebstvo in nas same kot posameznice in posameznike, kot *individue* in kot člane različnih skupin; pove nam, kako smo povezani z drugo/drugim, z druga/drugo, pove nam, kdo razpolaga z močjo in kdo ne." (2000, 41).

13 Razlaga koncepta vprašalnika, metodologija izvajanja in interpretacija dobljenih odgovorov se nahajajo v neobjavljeni doktorski disertaciji Paule Zupanc Ećimović z naslovom *Spol v kulturah na ozemlju današnje Slovenije* (1999).

GENDER DIFFERENTIATION/EQUALITY IN LANGUAGE/CULTURE

Paula ZUPANC

University of Primorska, Faculty of Humanities Koper, SI-6000 Koper, Titov trg 5

e-mail: paula.zupanc@siol.com

SUMMARY

In the article I present a contemporary reflection on the propositions concerning the problems of expressing and representing gender differentiation and gender equality in language/culture and the related practice in spoken language. I find categorizations of genders in the scope of their mutual relations and in their relationship towards the cultural principals and systems particularly problematic, as they establish the practice of hierarchy of relations between the sexes, which is contrary to the practice of equality, supposedly intended with particular sexual subjects, through their imperatives established upon arbitrary social conventions. The arbitrary relationship towards the categorisation of grammatical gender has been consolidated through the entire development period of monotheistic dogmas during which the patriarchal social system marked by the undisputed rule of the male (gender) has been reinforced. According to arbitrary ideological decisions and principals the male gender had become the universal gender, the unmarked gender, representing a woman (female gender) as well. I emphasize the questionability of the term "neutrality" associated with the phenomenon of genders, which – even through the representational form of language – must by no means become "non-living" categories of 'neither one or the other'. I also stress the term "equality, which is being used without reflection, as it contradicts contemporary constitutional principals of equality before the law for each individual on account of the fact that we are all different with respect to our sex, religious beliefs, sexual orientation, ethnicity, age, state of health, etc. I present the contemporary term sexual differences as a basic presumption of differentiation in the sense of a universal phenomenon. The question of representation of different gender subjects arises from the basic presumption of the necessity and the need for expressing difference (différence) as the only means of representing meanings. It is not only a question of difference, but also the question of the Other, the question of polisemic versus Equality/Unity. The balance between the sexes – symmetry – does not exist, instead there is hierarchy – asymmetry. Upon the realization of the consequences of the existing linguistic situation, political and constitutional action has been undertaken within some languages and cultures, for instance the U.K. and U.S English, which has established the equality of expressing female and male gender.

Key words: gender difference, language/speech, gender egalitarianism, gender equality, neutrality, sexual asymmetry

LITERATURA

- Agacinski, S. (2001):** Parity of the Sexes. New York, Columbia University Press.
- Antić, M. (1998):** Ženske v parlamentu. Sophia. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče Ljubljana.
- Bär, E. S. (1976):** Psychoanalysis and Semiotics. V: Semiotica, 16, 4. Berlin - New York, 369–387.
- Benveniste, E. (1974):** Problèmes de linguistique générale I et II. Paris, Gallimard.
- Bohorič, A. (1987):** Articae horulae succisivae. Zimske urice proste. Maribor, Založba Obzorja Maribor.
- Cixous, H. (1986):** The Newly Born Woman. Minneapolis, Minnesota University Press.
- Chomsky, N. (1972):** Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MIT Press Language and Mind.
- Čebbron, N. (2005):** Uvođenje interkulturalnih elemenata u nastavu stranog jezika s naglaskom na engleskome kao lingue franci. V: Brez predrasuda i stereoptipa, Interkulturalna komunikacijska kompetencija u društvenom i političkom kontekstu. Rijeka, Izdavački centar Rijeka, 91–117.
- De Saussure, F. (1967):** Cours de linguistique générale. Paris, Editions Payot.
- Dale, M. (1975):** The Church and the Second Sex. New York, Harper and Row.
- Darndorf, R. (1988):** The Modern Social Conflict. An Essay in the Politics of Liberty. London, Weidenfeld & Nicholson.
- Derrida, J. (1967):** De la Grammatologie. Paris, Les Editions de Minuit.

- Derrida, J. (1976):** *Of Grammatology*. Baltimore and London, The John Hopkins U. Press.
- Derrida, J. (1972):** *La dissemination*. Paris, Le Seuil.
- Derrida, J. (1983):** *Geschlecht. Sexual Difference, Ontological Difference*. *Research in Phenomenology*, 13. Chicago, 65–83.
- Le Doeuff, M. (1989):** *The Philosophical Imaginary*. London, Athlone.
- Foucault, M. (1977):** *The Discourse on Language*. V: Bouchard, D. (ur.): *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews by Michel Foucault*. Oxford, Basil Blackwell.
- Freud, S. (1923):** *The Ego and the Id*. London, Hogarth Press
- Gradivo za slovensko ustavo (1988):** *Gradivo za slovensko ustavo*. Društvo slovenskih pisateljev, Ustavna komisija upravnega odbora in Delovna skupina za ustavni razvoj pri Slovenskem sociološkem društvu. Ljubljana, Časopis za kritiko znanosti.
- Grosz, E. (1995):** *Space, Time, and Perversion*. London, Routledge.
- Greimas, A. J. (1987):** *On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory*. Minnesota, University of Minnesota Press.
- Hegel, G. W. F. (1973):** *Phenomenology of Spirit*. Gloucestershire, Clarendon Press.
- Herder, J. G. (1966):** *On the Origin of Language*. New York, Ungar.
- Heidegger, M. (1969):** *Identität und Differenz*, Pfullingen, Verlag Günther Neske.
- Hjemslev, L. (1956):** *Animé et inanimé, personnel et non-personnel, Essais linguistiques*. Paris, Editions de Minuit.
- Hjemslev, L. (1971):** *Essais linguistiques*. Paris, Les Editions de Minuit.
- Irigaray, L. (1974):** *Speculum de l'autre femme*. Paris, Les Editions de Minuit.
- Irigaray, L. (1977):** *Ce sexe qui n'est pas un*. Paris, Les Editions de Minuit.
- Irigaray, L. (1980):** *Amante marine*. De Friedrich Nietzsche. Paris, Les Editions de Minuit.
- Irigaray, L. (1982):** *Passions élémentaires*. Paris, Les Editions de Minuit.
- Irigaray, L. (1983):** *L'oubli de l'air*. Chez Martin Heidegger. Paris, Les Editions de Minuit.
- Irigaray, L. (1984):** *L'Éthique de la différence sexuelle*. Paris, Les Editions de Minuit.
- Irigaray, L. (1985):** *Parler n'est jamais neutre*. Paris, Les Editions de Minuit.
- Irigaray, L. (1990):** *Sexes et genres à travers les langues*. L'ordre sexuel du discours. Paris, Editions Grasset.
- Irigaray, L. (1992):** *Je, tu, nous*. Pour la culture de la différence. Paris, Editions Grasset.
- Irigaray, L. (1993a):** *Genres culturels et interculturels*. *Revue Langages*, 27, 111. Paris, 12–23.
- Irigaray, L. (1994):** *J'aime à toi*. Paris, Editions Grasset.
- Jakobson, R. (1959):** *Linguistic Aspects of Translation*. V: Brower, R. (ur.): *On Translation*. Cambridge (MA), Harvard University Press, 232–239.
- Jakobson, R. (1971):** *Selected Writings II. Word and Language*. The Hague - Mouton.
- Jameson, F. (1987):** *Foreword in On Meaning, Selected Writings in Semiotic Theory by Algirdas Julien, Greimas*. Minnesota, University of Minnesota Press.
- Jespersen, O. (1972):** *Growth and Structure of English Language*. Oxford, Blackwell.
- Kristeva, J. (1974):** *La révolution du langage poétique: l'avant-garde à la fin du XIX. siècle: Lautréamont et Mallarmé*. Paris, Seuil.
- Kristeva, J. (1981):** *Women's Time*. *Signs – Journal of Women in Culture and Society* 7,1. Chicago, 13–28.
- Kristeva, J., (1983):** *Histoires d'amour*. Paris, Editions Denoël.
- Kristeva, J. (2005):** *Revolucija pesniškega jezika*. Piran, Obalne galerije.
- Lakoff, R. T. (1975):** *Language and Woman's Place*. New York, Harper and Row.
- Lakoff, R. T. (2000):** *The Language War*. Berkeley, University of California Press.
- Lenček, R. (1972):** *O zaznamovanosti in nevtralizaciji slovnice kategorije spola v slovenskem knjižnem jeziku*. *Slavistična revija*, 20, 1. Ljubljana, 56–57.
- Lyons, J. (1968):** *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Mainberger, G. K. (1974):** *Die französische Philosophie nach dem Strukturalismus*. *Neue Rundschau*, 84, 3. Frankfurt am Main, 437–458.
- Martinet, A. (1956):** *Le genre féminin en indo-européen*. *Le français moderne*, letnik 4. Paris, 83–95.
- Meillet, A. (1921):** *La catégorie du genre et les conceptions des indo-européens*, *Linguistique historique et comparée* I., Paris.
- Nietzsche, F. W. (1968):** *The Will to Power*. New York, Random.
- Nietzsche, F. W. (1967):** *Genealogy of Morals*. New York, Random.
- Oxford English Dictionary (1989):** *Oxford English Dictionary* (Simson, J., Weiner, E. (ur.)), Oxford University Press.
- Petit Robert (1994):** *Petit Robert: Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Paris, Dictionnaires le Robert.
- Sapir, E. (1921):** *Language. An Introduction to the Study of Speech*. New York, Harcourt, Brace & World.
- SSKJ (1991):** *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Spender, D. (1980):** *Man Made Language*. London-New York, Routledge and Kegan Paul.
- Toporišič, J. (1991):** *Slovenska slovnica*. Maribor, Založba Obzorja Maribor.

Toporišič, J. (1992): Enciklopedija slovenskega jezika. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Ustava Republike Slovenije (1991): Ustava Republike Slovenije in Ustavni zakon za izvedbo ustave Republike Slovenije. Celje, Mavrica.

Zupanc Ećimović, P. (1990): Étude comparative sur la différenciation sexuelle. Langue anglaise et etymologies. V: Irigaray, L. (ur.) Sexes et genres à travers les langues. Paris, Editions Grasset, 261–290.

Zupanc Ećimović, P. (1994): Where is the I/she and the I/he in the Contemporary Speech?. A comparative study of the position of the gendered subject in the English, French, and Slovene Languages. V: Buholtz, M., Liang, A. C., Sutton, L., Hines C. (ur.): Cultural Performances.

Proceedings of the Third Berkeley Women and Language Conference. Berkeley, University of California, 801–807.

Zupanc Ećimović, P. (1999): Spol v kulturah na ozemlju današnje Slovenije, doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Zupanc Ećimović, P. (2006): Language and Sexual Identities in National and Supra-national Constitutions. V: Jinhua, L., Henshall, K., Hong, X. (ur.): Ethnic Identities and Linguistic Expressions. Languages, Literatures and Cultural Interaction in an Age of Globalization. Beijing, Ren min wen xue chu ban she, 76–90.